

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.8.2.12>

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ŚWIATOPOGLĄDU NAUKOWEGO PROFESORA IRYNARCHA SZCZOGOLEWA (1873-1939)

Anastasiia Onyshchenko

aspirantka

Narodowej Naukowej Biblioteki Rolniczej

Narodowej Akademii Nauk Rolniczych Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3515-5777

e-mail: asyakinofoto@gmail.com

Adnotacja. Wywiad historyczny poświęcony jest badaniu czynników, które wpłynęły na kształtowanie osobowości, kręgu zainteresowań naukowych wybitnego naukowca, pedagoga i organizatora doświadczalnej działalności rolniczej na Ukrainie profesora Irynarcha Szczogolewa. Baza źródłowa badań obejmuje szeroki zakres opublikowanych i niepublikowanych materiałów, jej podstawę stanowią niedostępne wcześniej dokumenty archiwalne i prace naukowe naukowca. Po raz pierwszy ujawniono szczegóły życia osobistego naukowca. Pogłębione i uzupełnione informacje biograficzne związane z latami nauki w szkołach średnich i wyższych. Udowodniono priorytet naukowca w tworzeniu teoretycznych i metodologicznych podstaw ukraińskiej nauki entomologicznej, rozwijaniu sprawy terminologicznej, wdrażaniu ruchu Oświatowego na początku XX wieku. Podkreślono aktywną pozycję społeczną I. Szczogolewa. Zbadano pierwsze kroki na ścieżce naukowej i pierwsze znaczące osiągnięcia.

Słowa kluczowe: Irynarch Szczogolew, entomolog, absolwent 5. Moskiewskiego Gimnazjum, absolwent Cesarskiego Uniwersytetu Moskiewskiego, ekspedycja naukowa „Nelkano-Ajanska Droga”, „Koło przyrodników”, Taurydzkie Ziemstwo Gubernialne, entomologia.

THE FORMATION OF SCIENTIFIC WORLDVIEW OF PROFESSOR IRYNARKH SHCHOGOLIV (1873–1939)

Anastasia Onyshchenko

Postgraduate Student

National Scientific Agricultural Library of the National Academy

of Agrarian Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3515-5777

e-mail: asyakinofoto@gmail.com

Abstract. The historical research is devoted to the study of factors that influenced the formation of personality, the range of scientific interests of a prominent scientist, lecturer and organizer of agricultural research in Ukraine, Professor Irynarkh Shchogoliv. The source base of the study covers a wide range of published and unpublished materials; it is based on previously inaccessible archival documents and scientific works of the scientist. For the first time the author has published the details of the scientist's personal life. She deepened and supplemented the biographical information related to the years of study at secondary and higher educational institutions. The researcher proved the priority of the scientist in the formation of theoretical and methodological foundations of Ukrainian entomological science, the development of terminological work, the development of the educational movement in the early twentieth century. She underlined Shchogoliv's active public position. The first steps on the scientific path and the first significant achievements are investigated.

Key words: Irynarkh Shchogoliv, entomologist, graduate of the 5th Moscow Gymnasium, graduate of the Imperial Moscow University, scientific expedition "Nelkano-Ayan road", "Circle of Naturalists", Tarija Provincial Zemstvo, entomology.

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА ІРИНАРХА ЩОГОЛЕВА (1873–1939)

Анастасія Онищенко

аспірантка

Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки

Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3515-5777

e-mail: asyakinofoto@gmail.com

Анотація. Історична розвідка присвячена вивченню чинників, що вплинули на формування особистості, кола наукових інтересів видатного вченого, педагога та організатора сільськогосподарської дослідної справи в Україні

професора Іринарха Щоголева. Джерельна база дослідження охоплює широке коло опублікованих і неопублікованих матеріалів, її основу складають раніше недоступні архівні документи та наукові праці вченого. Вперше оприлюднено подробиці особистого життя вченого. Поглиблено й доповнено біографічні відомості, пов'язані з роками навчання у середніх і вищих навчальних закладах. Доведено пріоритет ученого в становленні теоретико-методологічних основ української ентомологічної науки, розроблення термінологічної справи, розгортання просвітницького руху на початку ХХ століття. Висвітлено активну громадську позицію І. Щоголева. Досліджено перші кроки на науковій стежі і перші вагомні здобутки.

Ключові слова: Іринарх Щоголів, ентомолог, випускник 5-ої Московської гімназії, випускник Імператорського Московського університету, наукова експедиція «Нелькано-Аянська дорога», «Гурток натуралістів», Таврійське губернське земство, ентомологія.

Вступ. Цікаво і водночас складно досліджувати інтелектуальну спадщину забутого сьогодні видатного ученого-ентомолога, педагога та організатора сільськогосподарської дослідної справи Іринарха Михайловича Щоголева (1873–1939). Наявні біографічні дані досить стислі й одноманітні. Тому відтворення життєвого і творчого шляху ґрунтується переважно на архівних матеріалах і відомостях з тогочасної періодики, що є цінним інформаційним джерелом. Частина з них вперше вводиться до наукового обігу.

Метою дослідження є з'ясування чинників формування наукового світогляду професора І. Щоголева. Теоретико-методологічні засади історичної розвідки ґрунтуються на принципах історичного дослідження: історизмі, об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності, що забезпечують цілісне, всебічне охоплення найістотніших аспектів визначеної проблеми. Особливий наголос робиться на джерелознавчому та архівознавчому аналізі та історичних методах наукового пізнання: проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному та ретроспективному.

Основна частина. У віднайденій у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України особовій справі І. Щоголева з'ясовано, що він народився 28 листопада 1873 р. у с. Петриківка Новомосковського повіту Катеринославської округи у сім'ї українців – крамаря і селянки, які займалися торгівлею.

Середню освіту здобув у 5-й Московській гімназії. Вона розташовувалася в Москві у будинку князя Гагаріна на розі Поварської і Великої Молчанівки. У 1887–1897 рр. очолював навчальний заклад видатний російський філолог О. Шварц (1848–1915). Випускники тепло згадували про своє навчання в гімназії, зауважуючи, що там панував порядок і дисципліна, а учнів не залякували (Кареев, 1990: 97). Викладачі переважно були доброзичливими й гуманними. Встановлено, що значний вплив на становлення наукових інтересів гімназиста І. Щоголева справив філолог В. Зубков (1847–1903), який викладав класичні мови. Любав до природознавства та історії прищепив В. Григор'єв (1830–1901), автор численних публікацій, серед яких: «Руководство к ботанике» (1861), «Элементарный курс естественной истории» (1862), «Зоологический атлас», «Три царства природы» (1872) та ін. Під його редакцією видавався «Журнал Российского общества любителей садоводства».

Упродовж 1895–1902 рр. навчався на природничому відділі фізико-математичного факультету Імператорського Московського університету. Його деканом у 1893–1899 рр. був М. Бугасєв, а з 1899 до 1905 р. – професор О. Сабанєєв. Останній мав вагомий вплив на формування кола наукових інтересів молодого дослідника І. Щоголева щодо вивчення хімії. У 1900 р. на факультеті була створена кафедра метеорології під керівництвом геофізика і метеоролога професора Е. Лейста (1852–1918). Крім неї, діяли кафедри: математики, механіки, астрономії і геодезії фізики, хімії, мінералогії, фізичної географії, геогнозії і палеонтології, ботаніки, зоології. І. Щоголів вивчав французьку та німецьку мови.

У буремні студентські роки активно брав участь у революційному русі, за що тричі потрапляв за ґрати Бутирської в'язниці та кілька разів висилався з Москви. Є відомості, що в 1898 р. молодий революціонер І. Щоголів відвідував Хамовничий будинок Толстих у Москві (Булгаков, 1948: 559). На жаль, недостеменно не відомо з якою метою. Як згадував Лев Миколайович у своєму щоденнику, «метушня міського життя» полягала у численних відвідуваннях його різноманітними особами наприкінці важких голодних 90-х рр. ХІХ ст. Переважно зверталися за порадою, грошима, заступництвом, місцем служби, розв'язанням життєвих питань тощо (Булгаков, 1948: 551).

На початку 1902 р. знову ж за студентські заворушення І. Щоголів засилається до Якутської області. З 2 березня по 1 вересня 1903 р. залучається до роботи в дослідницькій експедиції з вивчення можливості поновлення або ж прокладення нової ґрунтової Нелькано-Аянської дороги. Експедиція складалася виключно з політичних вигнанців: В. Іонов, В. Панкратов, Е. Пекарський, П. Теплов, А. Ховрін та І. Щоголів. Очолював її інженер В. Попов (Казарян, 1998: 410). Так, упродовж 2 березня – 1 вересня 1903 р. у складі наукової експедиції І. Щоголів подолав шлях від Якутська через поселення Устьмайське, Нелькан, Ольгондо до Аяна. Як свідчать щоденникові записи вченого, під час наукової подорожі вивчався характер місцевості, стан доріг, засоби переміщення, рослинний та тваринний світ. Досліджувався берег річки Маї, обстежувалися печери «Абаги-Дже» (Чортове житло), перевали Станового хребта, переправа через річку Алдому. Експедиція відвідала селища Троїцьке і Петропавлівське, в яких вивчала заняття мешканців. Члени експедиції познайомилися з життям і побутом, економічним станом алданських і майських евенків (тунгусів). І. Щоголів у щоденнику описав умови роботи експедиції, інструментальну зйомку, об'єкти фотографування, геологічні, етнографічні, метеорологічні спостереження. До того ж зібрав ботанічну та ентомологічну колекції (История..., 1985: 90).

Після серпневого маніфесту 1904 р. В. Попов отримав звільнення від заслання. 16 листопада він залишив Якутськ, але не надав ані детального звіту про діяльність експедиції, ані проекту нового напрямку, ані робочу документацію і технічні матеріали, в розробці яких брав участь І. Щоголів. Таким чином, експедиція розформувалася. Департамент поліції наприкінці 1904 – на початку 1905 р. розшукував В. Попова та документи експедиції через московського та Санкт-Петербурзького градоначальників, однак вони не увінчалися успіхом (Государственный архив..., 1905). До Якутського обласного управління були представлені лише окремі дані безспішних пошуків, що вказували на непристосованість проекту дослідження Якутсько-Аянського тракту попередньої експедиції дорожнього техника П. Сікорського (в експедиції також брали участь винятково політичні засланці, червень–вересень 1894 р.) і потребу пошуку іншого, зручнішого шляху (Казарян, 2004: 17–18). Понині доробок вченого цитують в якутській фаховій літературі, зокрема відзначаються його внесок у вивчення місцевої флори та фауни. Він становить цінний історіографічний і джерелознавчий матеріал.

У 1906 р. І. Щоголів повернувся з Сибіру. Того ж року вступив до природничого відділення Київського політехнічного інституту.

На початку ХХ ст. наукові гуртки відігравали важливу роль щодо залучення студентства до громадської роботи й поглиблення здобутих знань. Діяло Бюро наукових гуртків, що визначало загальний напрям діяльності окремих осередків, репрезентувало їх у відносинах з центральними органами навчального закладу та позаінституційними організаціями.

Ще за перших років існування Зоологічної лабораторії КПП, заснованої в 1898 р. проф. Ю. Вагнером, серед студентів виникла думка створити «Гурток натуралістів». Задум втілили в 1903 р. завдяки підтримці персоналу лабораторії й енергійності тодішніх студентів А. Думанського, Д. Ларіонова, А. Шумера та ін. Очолив гурток О. Яната, а секретарем (писарем) став І. Щоголів.

Особливий розквіт спостерігався в 1908–1913 рр., коли в структурі функціонували кілька секцій: ботанічна, ентомологічна та ін. На сторінках тогочасної періодики відбулася жвава комунікація. У часописі «Рада» голова «Гуртка натуралістів» О. Яната і секретар І. Щоголів звернулися до всіх аматорів та зацікавлених осіб з проханням надіслати свої гербарії, «... хоч би й невеличкі...», або надати дозвіл для тимчасового перегляду і реєстрації. У свою чергу, зазначалося, що «Гурток натуралістів» залюбки опрацює і систематизує надані матеріали (Листи..., 1908: 4). Зазвичай вітався передрук звернень іншими виданнями.

«Гурток натуралістів» ще на початку лютого 1910 р. ухвалив рішення організувати спеціальну комісію. Її першорядною метою визначалося здійснення досліджень природи України. До складу новоутворення увійшли: В. Богатирев, М. Добровольський, В. Заленський, Ф. Левченко, К. Слефогт, С. Шнесе, О. Яната. Головою обрали проф. Г. Арнольда, а секретарем став І. Щоголів. Насамперед, природничі розвідки розпочалися на Київщині, Полтавщині і Чернігівщині. Спершу комісія розробила спеціальні програми, за якими мали вестися географічні, ботанічні, метеорологічні, зоологічні та інші дослідження та спостереження. Значну увагу приділили питанням практичної ботаніки і біології. Наприклад, вивчався вплив флори і фауни України на місцеве населення. Члени комісії також записували з уст народу оповідання та легенди про різних звірів, мурашок, рослин тощо. Вони залучали до цієї справи якнайширші верстви населення, земство, інтелігенцію і всіх, хто цікавився природою та життям рідного краю.

«Гурток натуралістів» видавав спеціалізований журнал «Природа України» (1910–1911). До друку приймали радо приймали праці українською і російською мовами про природу України, а також статті щодо висвітлення різноманітних питань природознавства і наукової кореспонденції.

З утворенням «Гуртка натуралістів» співпраця між Зоологічною лабораторією КПП та аматорами дослідження природи, зокрема студентами, які цікавилися ентомологією, значно поживалася. Цьому сприяло розташування гуртка саме в лабораторії, персонал якої надавав належну підтримку і допомогу. Із розгортанням діяльності і збільшенням членів, «Гурток натуралістів» мав змогу виділити ентомологічну секцію. І. Щоголів, який навчався на агронома-ентомолога, доклав чималих зусиль до розбудови ентомологічної секції і заснування спеціалізованої ентомологічної станції. Належне фінансування природознавчих досліджень в межах діяльності «Гуртка натуралістів» здійснював КПП (Товариство..., 1909: 2).

Упродовж багатьох років – до початку війни в 1914 р. «Гурток натуралістів» постійно влаштовував різні тематичні лекції, доповіді, екскурсії тощо. Оголошення про заходи друкувалися у місцевій пресі. Лекторами запрошували провідних фахівців країни: В. Брунста, В. Вінера, І. Дамберга, С. Франкфурта та ін. Так, 12 лютого 1909 р. у великій фізичній аудиторії Київської політехніки відбулося вшанування пам'яті Ч. Дарвіна. На урочистому засіданні були заслухані доповіді О. Янати, проф. С. Іванова і проф. Є. Вотчала та ін. (Святкування..., 1909: 2). 14 лютого 1909 р. у залі технічного товариства відбулася безкоштовна лекція проф. С. Франкфурта «Требования, предъявляемые свеклой к почве, вспашка под свеклу, предпосевные работы, семена, посев» (Лекція..., 1909: 2). Ця робота була зовсім новою, однак селяни вже тоді зрозуміли її значення, відвідували різноманітні заходи і навіть ставали членами агрогуртків (Подольский, 1925: 70). Таким чином, збільшувалася та розширювалася агрономічна пропаганда на селі і набирала обертів творча громадська кооперативна робота.

«Гурток натуралістів» зробив вагомий внесок у розроблення природничої термінології. За активної участі С. Веселовського, І. Щоголіва і О. Янати була створена окрема Українська термінологічна комісія, що в подальшому стала підґрунтям для заснування Інституту української наукової мови при Всеукраїнській академії наук. Члени комісії збирали українські народні назви різних тварин і рослин. Результати досліджень систематизували і висвітлювали в окремих відбитках і фахових виданнях (Лебедев, 1924: 235).

Активною була громадська позиція «Гуртка натуралістів». Історичною розвідкою встановлено, що зокрема І. Щоголів був серед 54 представників студентства КПІ, які звернулися відкритим листом до редакції газети «Рідний Край» щодо статті д. Немо. Публікація обурила суспільство безгрунтовним розпалом між-етнічних розбратів стосовно єврейського питання. Як наслідок, студенти виступили з протестом «... проти цієї наруги над загально-людським ідеалом братерства...» і прилюдно заявили, що більше не матимуть нічого спільного з часописом «Рідний Край» (Листи..., 1908: 4).

«Гурток натуралістів» плідно функціонував до 1914 р. Він відіграв дуже важливу роль в природно-історичному вивченні України та став ґрунтовною базою для наукової практики майбутніх фахівців-аграріїв і заснування спеціалізованих проблемних інституцій. З-поміж його членів вийшла плеяда видатних учених і громадських діячів: А. Думанський, М. Кулешов, І. Щоголів, О. Яната та ін.

Активний дописувач популярних сільськогосподарських журналів «Засів» і «Рілля». З ініціативи шкільно-лекційної комісії товариства «Просвіта» брав участь у народних читаннях для дорослих і дітей, які проводилися українською мовою. Так, у 1909 р. виступав ведучим таких заходів, які відбувалися в чайній товариства народної тверезості на Куренівці (Конашевич, 2020).

Повну вищу освіту І. Щоголів здобув у 1913 р. за фахом агронома-ентомолога зі спеціалізацією «сільськогосподарська ентомологія». Після закінчення навчання прийняв запрошення Таврійської губернської управи і обійняв посаду помічника губернского ентомолога, впроваджену до штату Природничо-історичного музею Таврійського губернского земства.

З'ясовано, що на початку 1914 р. І. Щоголів склав пожертву на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченкові в Києві.

У 1915 р., під час Першої світової війни, був мобілізований до війська і залишив Крим, де мешкав із дружиною з Юлею Савеліївною, 1888 року народження. За архівними матеріалами встановлено, що у подружжя було троє дітей – син Юрій (1912 р.н.), доньки Галина (1914 р.н.) і Наталія (1919 р.н.) (Щоголів, 1926: 3).

Науково-дослідна діяльність І. Щоголева на півострові полягала у проведенні польових досліджень, зібранні значного ентомологічного матеріалу, наданні консультацій земствам і населенню, читанні лекції та участі у фахових зібраннях Таврії та Києва (Нарада, 1913: 4). За його авторством підготовлено кілька плакатів про шкідників Таврійської губернії. Про важливі з'їзди і наради, здобутий досвід та перспективи подальших розвідок він повідомляв на шпальтах київської газети «Рада» під криптонімом «Ір. Щог.». Важливе місце у творчому доробку вченого належало мовному питанню у справі просвітництва хліборобів. Як наслідок, йому вдалося відстояти свою тверду позицію щодо передплати земствами на Кримському півострові популярної літератури, зокрема й українською мовою (Ір. Щог., 1913: 2).

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що професор І. Щоголів зробив вагомий внесок у розвиток зоологічної, ентомологічної і сільськогосподарської науки у 20-х рр. минулого століття. Здійсненою історичною розвідкою встановлено, що його науковий світогляд формувався під впливом цілого комплексу чинників, серед яких виділяємо: освітньо-виховні, світоглядно-ідеологічні, соціально-економічні, суспільно-політичні, історико-педагогічні, концептуально-методичні та реальні потреби науки та освіченості.

На наш погляд, додаткового системного вивчення потребує період навчання в Київському політехнічному інституті. Оскільки вчений суттєво змінив свої пріоритети на користь Києва, варто глибше дослідити, які зміни відбулися у формуванні майбутнього видатного вченого і який вплив здійснив цей навчальний заклад на становлення його наукових пріоритетів, що зрештою призвело до інтеграційних процесів у пошуках інструментарію задля отримання нового наукового знання.

Список використаних джерел:

1. Булгаков В. История Дома Льва Толстого в Москве. *Л. Н. Толстой: К 120-летию со дня рождения. (1828–1948)* / коммент. и ред. Н.Н. Гусева. Москва: Гос. лит. музей, 1948. Т. VIII. С. 556–560. URL : <http://feb-web.ru/feb/tolstoy/critics/l2c/l2c2523-.htm?cmd=p> (дата звернення: 22.01.2019).
2. Государственный архив Иркутской области, ф. 31, оп.1, д. 330, л. 13.
3. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. Т. 4. Ч. 3. 1895–1917. Москва : Книга, 1985. С. 90.
4. Ір. Щог. Агрономи, спеціалісти і місцеві мови у Таврії. *Рада*. 1913. №18, 5 лют. С. 2.
5. Казарян П.Л. Якутия в системе политической ссылки России. 1826–1917 гг. Якутск, 1998. С. 410–411.
6. Казарян П. Якутско-Аянский тракт. *Земля Иркутская*. 2004. № 3(26). С. 12–20.
7. Кареев Н.И. Прожитое и пережитое. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. С. 97.
8. Конашевич С. Забуті імена: Іринарх Щоголів. *Голос Криму – Культура*. URL : <https://culture.voiccrimea.com.ua/uk/zabuti-imena-irynarkh-shchoholiv/> (дата звернення: 22.10.2020).
9. Лебедев А.Г. Зоологична лабораторія за 25 років існування. *Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інституту XXV років: 1898–1923: ювілейний збірник*. Київ : Держ. трест «Київ-Друк», 1924. С. 234–238.
10. Лекція по сільському господарству. *Рада*. 1909. № 36. С. 2.
11. Листи до редакції. *Рада*. 1908. № 281. С. 4.
12. Листи до редакції. *Рада*. 1908. № 283. С. 4.
13. Нарада. *Рада*. 1913. № 278. С. 4.
14. Подольский В. Несколько страничек из истории пяти лет НКЗ. *Вісник НКЗС*. 1925. Ч. 1-2. С. 70.
15. Святкування пам'яті Дарвіна. *Рада*. 1909. № 36. С. 2.

16. Товариство дослідників природи України. *Рада*. 1909. № 70. С. 2.
17. Щоголів І.М. Київський С.-Г. Інститут. Особова справа. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 9380. Арк. 3.

References:

1. Bulhakov, V. (1948). Istoriya Budynku L'va Tolstoho v Moskvi [History of the House of Leo Tolstoy in Moscow]. *L.N. Tolstoy: Do 120-richchya vid dnya narodzhennya. (1828–1948)* [L. N. Tolstoy: On the 120th anniversary of his birth. (1828–1948)]. Vol. VIII. 556–560. <http://feb-web.ru/feb/tolstoy/critics/12c/12c2523-.htm?cmd=p> [in Russian].
2. State Archives of the Irkutsk Region. F. 31. Op. 1. Ref. 330, Arc. 13. [in Russian].
3. Istorija dorevoljucionnoj Rossii v dnevnikaх i vospominaniyah [History of pre-revolutionary Russia in diaries and memoirs]. (1985). Moscow. Vol. 4. Part 3. 1895–1917. P. 90. [in Russian]
4. Shchoh., Ir. (1913). Ahronomy, spetsialysty i mistsevi movy u Tavrii [Agronomists, Specialists and Local Languages at Tavria]. *Rada – Council*, 18. 2. [in Ukrainian]
5. Kazarjan, P. L. (1998). Yakutiya v sisteme politicheskoy ssylki Rossii. 1826–1917 gg. [Yakutia in the system of political exile in Russia. 1826–1917]. Yakutsk. 410–411. [in Russian]
6. Kazarjan, P. (2004). Jakutsko-Ajanskij trakt [Yakutsk-Ayansky tract]. *Zemlja Irkutskaja – Irkutsk Land*. 3 (26). 12–20. [in Russian].
7. Kareev, N.I. (1990). Prozhitoye i perezhitoye [Lived and experienced]. Leningrad: Publishing house of Leningrad State University. 97 [in Russian].
8. Konashevich, S. (2020). Zabuti imena: Irynarkh Shchoholiv [Forgotten names: Irinarkh Shchogoliv]. *Holos Krymu – Kultura – Voice of Crimea – Culture*. <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/zabuti-imena-irynarkh-shchoholiv/> [in Ukrainian].
9. Lebedev, A. H. (1924). Zoolohychna laboratoriiia za 25 rokiv isnuvannia. [Zoological laboratory for 25 years of existence]. *Kyivskiy politekhnichnyi i Kyivskiy silsko-hospodarskyi instytut XXV rokiv: 1898–1923: yuvileinyi zbirnyk* [Kyiv Polytechnic and Kyiv Agricultural Institutes of the XXV years: 1898–1923: anniversary collection]. Kyiv. 234–238. [in Ukrainian].
10. Lektsiia po silskomu gospodarstvu [Lecture on agriculture] (1909). *Rada – Council*. 36. 2. [in Ukrainian].
11. Lysty do redaktsiyi [Letters to the editors] (1908). *Rada – Council*. 281. 4. [in Ukrainian].
12. Lysty do redaktsiyi [Letters to the editors] (1908). *Rada – Council*. 283. 4. [in Ukrainian].
13. Narada [Meeting] (1913). *Rada – Council*. 278. 4. [in Ukrainian].
14. Podolsky, V. (1925). Neskol'ko stranichek iz istorii pyati let NKZ. [Several pages from the history of five years of NKLF]. *Visnik NKZS – Bulletin of the People's Commissariat of Agriculture*. 1–2. 70. [in Russian].
15. Svyatkuvannya pamyati Darvina [Celebrating Darwin's memory]. (1909). *Rada – Council*. 36. 2. [in Ukrainian].
16. Tovarystvo doslidnykiv pryrody Ukrayiny [Society of Nature Researchers of Ukraine]. (1909). *Rada – Council*. 70. 2. [in Ukrainian].
17. Shchoholiv, I. M. Kyivskyy S.-H. Instytut. Osobova справа. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny* [Central State Archive of the Highest Authorities and Administration of Ukraine]. F. 166. Op. 12. Ref. 9380. Arc. 3 [in Ukrainian].